

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію **Кобзар Юлії Володимирівни**
«Сатира як спосіб конструювання художньої дійсності
у творчості Юри Зойфера»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
(10.01.04 – література зарубіжних країн, Київ, 2017)

Австрійський поет, прозаїк, драматург і публіцист Юра Зойфер належить до категорії тих бурхливих геніїв, яких німецькою мовою називають „Frühvollendete“. Мовби відчуваючи свою скороминущість, такі автори вже на ранній стадії вихлюпують свій таланти з надзвичайною силою, вони з'являються на літературному небосхилі, мов метеори, щоб спалахнути сліпучим сяйвом і відразу по тому згаснути, залишивши у спадок нащадкам зразки літературної творчості найвищої естетичної проби. Таку долю мали Георг Бюхнер, Георг Гайм чи Георг Тракль. Подібно до них, Юра Зойфер також дочасно згас у 26 років, ставши однією з перших жертв нацистського расового бузувірства. Сьогодні можна тільки спекулювати навколо того, яке місце він міг би зайняти в австрійській і світовій літературі, якби не ця рання смерть від висипного тифу в нацистському таборі Бухенвальд. Але навіть болісно усвідомлюючи цю непоправну втрату, нас вражає сьогодні масштаб зробленого цим юнаком – зібрання його творів складає чотири солідні томи, і кожен з них засвідчує, які величезні потенційні можливості були закладені в ньому.

Доля повелася з цим юнаком особливо цинічно і жорстоко – він помер на наступний день після того, коли в канцелярію табору вже надійшли документи про його звільнення. Чи можна уявити собі страшнішу несправедливість? Література, за великим рахунком, – це моральна сфера, і тому ми, її дослідники, повинні гостро відчувати таку кричущу несправедливість і прагнути бодай якось врівноважити її, наприклад, вибором об'єкта свого дослідження.

Я не знаю, чим був зумовлений вибір теми дисертації Юлії Володимирівни Кобзар, – мабуть, не останню роль тут відіграло харківське походження письменника, себто його українське коріння. Це також дуже вагомий аргумент, бо ми не повинні забувати тих зарубіжних авторів, котрі

якимсь чином – біографічно чи творчо – дотичні до нашої землі. Але я гадаю, що молоду дослідницю зворушив також трагізм долі Юри Зойфера й бажання хоч якось долучитися до усунення заподіяної йому німецьким нацизмом історичної кривди.

Якщо залишатися в рамках суто академічного дискурсу, то потрібно наголосити, що формулювання теми доволі вичерпне, оскільки воно вперше в нашому літературознавстві охоплює всю творчість Юри Зойфера, але разом з тим воно чітко проблемне, позаяк зосереджується головним чином на одному з її аспектів – сатири як способі конструювання художньої дійсності у творчості письменника. Актуальність дослідження не викликає сумнівів – вона продиктована зростаючим інтересом до художньої спадщини Юри Зойфера, який творив у переломну епоху, в час гострих політичних баталій напередодні доленосних для Австрії й цілого світу подій, намагаючись застерегти своїх сучасників від страшної загрози нацистського поневолення. У всіх виявах і гранях свого літературного обдарування Юра Зойфер був політичним письменником, і політичне спрямування його творів і сьогодні не втратило своєї злободенності. Крім того, проблема комічного, яка утворює магістральний вектор творчості австрійського автора, досі ще не ставала предметом монографічного висвітлення.

Структура дисертації чітко продумана, в ній простежується струнка логіка, покликана забезпечити як поєднання теоретико-літературних та історико-літературних аспектів, так і поступове розгортання і оприявлення творчого доробку письменника крізь призму сформульованої в заголовку проблеми – аналізу сатиричного зображення й моделювання світу. В теоретичних розділах (розділ 1. «Теоретичні засади вивчення творчості Юри Зойфера» та розділ 2. «Специфіка формування Зойферівської сатири») докладно висвітлено стан і проблеми наукового осмислення літературного доробку австрійського письменника у вітчизняному й зарубіжному літературознавстві, переконливо обґрунтовано теоретичні та методологічні засади дослідження, зокрема визначено природу і сутність сатири, її принципи

(протиставлення двох норм, заперечення сатиричного об'єкта, часткова фікціоналізація), розгорнуто широкий контекст німецькомовної сатири міжвоєнного двадцятиліття, простежено австрійську сатирично-гротескную традицію (Нестрой, Карл Краус), наголошено на впливові й топологічних паралелях з естетикою авангарду (драма абсурду – Беккет, Йонеско, Жене тощо). Все це зроблено доволі переконливо, з відсиланням до відповідних теоретичних джерел, з опорою на текстуальні приклади з творчості самого Зойфера, які добре ілюструють заявлені теоретичні постулати. Вельми цікаві спостереження над специфікою природи комічного у Зойфера, над мультимедійністю його драматичної творчості (елементи народної драми і кабаре, музика, зонги), грою слів як домінантою ідіостилю письменника тощо.

Наступні два розділи присвячено безпосередньо аналітичному прочитанню творчості Юри Зойфера під оглядом сатиричного способу відображення дійсності й викриття потворних, шкідливих, суспільно-небезпечних явищ, які породжені застарілими формами життя, соціальними злиднями, ексцесами політичної боротьби, забобонами, моральними людськими вадами – конформізмом, жадобою наживи, прагненням до влади тощо. Розділ 3 розглядає художню прозу (оповідання, фрагмент роману «Так помирала партія») та публіцистику автора, у розділі 4 критично осмислюється його лірика та драматургія. Остання вважається найціннішим складником творчості Зойфера – це п'ять п'єс, що належать до категорії „Mittelstück“ і написані для «малої сцени», себто театрів у сутерені («Кінець світу», «Лехнер Еді заглядає в рай», «Асторія», «Вінета», «Бродвейська мелодія 1492 року»). Саме драматургія принесла Юрі Зойферу ще прижиттєву славу, якою він, однак, не встиг насолодитися.

Сам Зойфер найважливішим своїм творінням вважав незавершений роман «Так помирала партія», присвячений долі австрійської соціал-демократії (СДРПА), яка внаслідок нерішучості й вичікувальної тактики своїх вождів не змогла протистояти наступові реакційних сил і втратила авторитет і підтримку австрійського суспільства. Це був сміливий новаторський експеримент – адже

ніколи ще суспільний організм, що визначає собою сьогодні політичне життя більшості країн світу, не ставав об'єктом художнього зображення в якості протагоніста. Для цього письменник вдався до хірургічного розчленування монолітного партійного «тіла» й виділив з нього окремих носіїв партійної ідеології з різних професійних сфер. Дисертантка приділяє багато уваги характеристиці цих персонажів, котрі утворюють колективний партійний кістяк, демонструючи їхній егоїзм, користолюбство, конформізм, які й стали причиною занепаду ще недавно могутньої і впливової партії. Для нас, які за останні десятиліття пережили появу, триумф і зникнення багатьох партійних структур, ця проблематика звучить доволі актуально. Разом з тим роман Зойфера добре розкриває такі негативні явища партійного життя, як авторитаризм, корупція, ритуалізація партійних заходів тощо, які врешті-решт стали згубними не тільки для самих партій, але й для суспільства в цілому.

Незважаючи на те, що драматургічна спадщина Юри Зойфера вже досліджувалася на наших теренах у кандидатській дисертації О. Лучика «Художні особливості драматургії Юри Зойфера в контексті австрійської літератури міжвоєнного часу», Ю.В.Кобзар знаходить тут свої підходи, зосередившись на прийомах сатиричного моделювання гротескно-фантазмагоричного світу в п'єсах драматурга у контексті специфіки малих драматичних форм, чим вносить у вивчення цієї сфери творчості австрійського автора зовсім нові акценти.

В роботі розглянуто як малі драматичні форми (сцени пролетарських святкувань, скетчі), так і вже згадувані вище повноформатні п'єси. Виділено основні форми одивнення дії (зонги, техніка гри у грі, вихід із власної ролі), підкреслено апокаліптичний характер трилогії «Кінець світу», «Асторія», «Вінета», наголошено на їхній суспільній функції застереження напередодні глобальної катастрофи. Переконливими є міркування з приводу сатиричної умовності та ролі фікційності в сатиричному тексті, яка слугує гумористичному, іронічному та гротескному переосмисленню реальності. Цілком правомірно п'єсу «Вінета» кваліфіковано як «антиутопію з елементами

драми абсурду» (с.138) та як гротескную філософську драму. На основі «Бродвейської мелодії 1492 року», написаної за мотивами драми Вальтера Газенклевера й Курта Тухольського, в дисертації розглянуто ще один жанровий тип драматургії Зойфера – жанр т.зв. переробки.

І тут я переходжу до критичної частини мого відгуку. На мій погляд, можна було б провести чіткішу паралель з таким майстром жанру драматичної переробки, як Бертольт Брехт. Хоча порівняння з Брехтом зустрічаються в роботі доволі часто (наприклад, у тих пасажах, які стосуються брехтівської теорії ефекту одивнення або ж введення зонгів – скажімо, на с. 122 відзначено контрафактуру на зонг Барбари з «Тригрошової опери»), проте вони мають переважно побіжний характер. Цікаво було б інколи зіставити обох драматургів на тексуальному рівні. Наприклад, у драмі «Лехнер Еді заглядає в рай» відтворено розмову Фріці зі сліпим жебраком, якого мобілізують на фронт, оскільки, незважаючи на незрячість, він «цілком придатний». Тут аж напрошується порівняння з Брехтовою «Легендою про мертвого солдата». Та й взагалі іронічно-гротескна манера Брехта присутня у Зойфера доволі відчутно, як у драматургії, так і в ліриці, тому генетичні зв'язки з ним варто було б представити опукліше.

Це стосується також і зойферівської рецепції творчості Генріха Гайне. Вплив сатиричної традиції Гайне у дисертації спорадично відзначається – напр., у зойферівській «Женевській елегії», що містить в собі елементи пародії на поему Гайне «Німеччина. Зимова казка» – див. с. 147). Проте цей вплив можна було б показати масштабніше, особливо в політичній ліриці Зойфера, де часом зустрічаються прямі запозичення з німецького поета, наприклад, у поезії «Диспут», яка має відповідник в однойменній поемі Гайне з циклу «Єврейські мелодії». Процитовані завершальні рядки вірша Зойфера „Dass der Grüne und der Braune,/ dass sie alle beide stinken“ (с.152) є, по суті, злегка видозміненою цитатою з однойменної поеми Гайне. Щоправда, не зовсім зрозуміло, чому в підрядковому перекладі цих рядків Зойфера дієслово „stinken“ передано як «брешуть». В українському перекладі Миколи Бажана завершальна строфа

поєми Гайне звучить так: «Хто з них правий – не збагну,/ Та оця доводить битва,/ Що і рабин, і монах/ Дуже зле *смердять* обидва». Саме це значення мав на увазі й Зойфер, оскільки він цілком свідомо орієнтувався тут на поему Гайне, екстраполюючи її протагоністів – єврейського рабина й християнського ченця – на представників супротивних сил у політичному спектрі міжвоєнної Австрії.

Лірична творчість Юри Зойфера не меншою мірою, ніж його публіцистика, художня проза й драматургія, зумовлювалася завданнями політичної боротьби. Більшість його віршів публікувалися в органах соціал-демократичної партії «Арбайтер Цайтунг» та «Дер Кукук», а основною мішенню його віршованої сатири була нацистська ідеологія. Задля її розвінчання поет найчастіше вдавався до жанру пародії, причому він був тут неперевершеним майстром і володів усіма реєстрами цієї складної форми. Для пародії надзвичайно важлива упізнаваність пародійованого твору – тоді сатиричний ефект відчутно посилюється. А впізнаваними можуть бути головним чином найпростіші речі – хрестоматійні вірші, популярні шлягери, релігійні гімни, фольклорні вислови тощо. Тому тут варто було поставити проблему інтертекстуальності й показати, як вона функціонувала у зойферівських поезіях-палімпсестах на рівнях іронічного запозичення того чи іншого баладного сюжету, поетичного мотиву, пісенного рефрену, політичного лозунгу чи просто словесної гри. Впевнений, що «розшифрування» первинних матриць, які правила поетові за взірці, значно оживило б аналіз віршів і збагатило б їхню сатиричну палітру. Власне, використання усіх форм комічного (пародія, контрафактура, монтаж цитат, компіляція, травестія) атестує Зойфера вже як предтечу постмодерної поетики, і це спостереження варто було б повніше окреслити саме в контексті розвитку європейського постмодернізму.

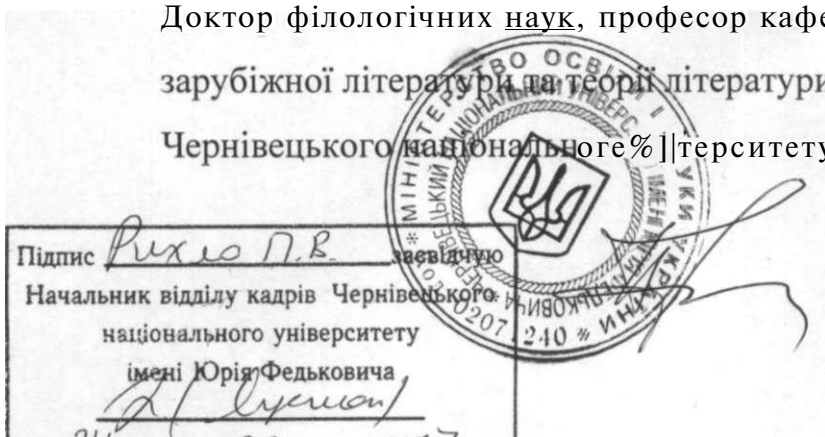
Висловлені тут критичні зауваження більшою мірою належать до категорії побажань. Але ж відомо, що меж досконалості не існує, і подібного роду побажань можна було б висловити ще чимало. Проте оцінювати будь-яку наукову працю потрібно все-таки за тим, чого в ній вдалося досягнути. А в

дисертації вперше представлено повний спектр сатиричних способів конструювання дійсності у творах Юри Зойфера практично усіх адаптованих ним жанрів, причому здійснено це на належному науковому рівні.

Звичайно, що дослідження такого обсягу майже ніколи не обходяться без певної кількості мовностилістичних недоглядів, друкарських помилок тощо. В даній роботі їх небагато. Окрім кількох явних описок (Таузіг/Таузіг, Бірба(у)мер, Хаммершлаг замість Гаммершлаг, Харун замість Гарун, Бредельс замість Бредель, німецький (замість австрійський) письменник Манес Шпербер), часом зустрічаються русизми (робочий клас, захват влади, ехо, устав, скот - замість робітничий клас, захоплення влади, відлуння, стату худоба), але в цілому це не псує враження від загалом добре вчитаної роботи. Автореферат адекватно відображає основні параметри дисертації, опубліковані статті (15 публікацій, 5 із них у фахових виданнях України, 1 - у зарубіжних виданнях) достатньо повно розкривають її структуру і зміст, список використаних джерел (292 позиції, переважна більшість із них іноземними мовами) засвідчує глибоку обізнаність з основним масивом фахової літератури

В цілому робота Кобзар Ю.В. є вельми цікавим, самостійним, завершеним дослідженням, яке відповідає вимогам "Порядку присудження наукових ступенів", затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, зі змінами, внесеними згідно з постановою КМ № 656 від 19.08.2015 р., і заслуговує присудження його авторці наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.04 - література зарубіжна країн.

Доктор філологічних наук, професор кафедри
зарубіжної літератури та теорії літератури
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

П.В.Рихло